

ідеї, боровся проти церковно-католицької реакції. Орхівський брав під захист релігію, звичаї і культуру українського народу.

Ключові слова: католицька Церква, папський абсолютизм, духовна влада, celibat, Тридентський собор, католицьке духовенство, релігійна толерантність.

В статті В.Литвинова і Р. Множинської «Станіслав Ореховський (1513-1566): от критика католицизма к его апологии» показано, що творческа діяльність мислителя небула «хаосом протворечий», як это пытались доказать его злопыхатели. В творческой биографии Ореховского исследователи на основании доминирования в ней определенного содержания работ и их идеологической направленности выделяют и характеризуют два периода. Показано, что мислитель в целом стоял на позитивных как для своего времени мировоззренческих и общественно-гражданских позициях, выступал с радикальными гуманистическими и реформатскими идеями, боролся против церковно-католической реакции, Ореховский защищал религию, обычаи и культуру украинского народа.

Ключевые слова: католическая Церковь, папский абсолютизм, духовная власть, celibat, Тридентский собор, католическое духовенство, религиозная толерантность.

Ю. Брюховецька* (м. Суми)

УДК 23/28

6.2. КОНЦЕПЦІЯ КУЛЬТОВОЇ МІСТИКИ В РАМКАХ ПРАВОСЛАВНОЇ ДОГМАТИЧНОЇ ТРАДИЦІЇ

Містика – це явище, яке можна знайти в усі часи і в усіх народів. Пильна увага, яку завжди приділяли християнській культовій містиці, як ідеологи самого православ'я, так і їх численні опоненти, визначається роллю та місцем останньої в системі християнської релігії. Саме це зумовлює актуальність нашого дослідження цих двох духовних феноменів.

Містика та релігія – два взаємообумовлених та взаємозалежних феномени культури. Якщо головною ознакою природи релігії та релігійного почуття виступає віра в надприродне, то головною ознакою містики і містичного почуття виступають відносини з надприродним.

Це означає, що будь-яка релігійна система, що лежить в основі релігійної культури, припускає наявність Бога, як творця світу, і людини,

---

* Брюховецька Юлія Валеріївна – аспірантка кафедри філософії та соціології Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка.

як його творіння. Містичний елемент, притаманний будь-якій релігійній системі, припускає наявність відносин людини з Богом.

Розглядаючи містику в рамках положень християнського релігійного культу, ми **ставили собі завдання виділити ряд традиційних сфер цього культу, в яких містика охороняє релігійні цінності та ідеали.**

В пошуках істини ми звертаємося до тієї глибини, яка не може бути вичерпана зміною громадських стосунків, смаків і мод. Оскільки людина є істота чуттєво-духовна, в природі якої буття духовно-ідеальне поєдналося з чуттєвим і матеріальним, то вона намагається ідеальне перетворити у видиме, щоб в такий спосіб зробити його доступним собі. Предмет релігійних вірувань людини (тобто Бог, якась істота найвища) абсолютною мірою духовний, нескінченно підноситься над природою. Тому людина, яка в порівнянні з Богом стоїть на невисокій ступені морального розвитку, згідно богословського бачення її, не здатна ні уявити собі цей предмет, ні ставати ближчою до нього без певного посередництва. Тому, знайомлячись з догматикою, ми **ставили перед собою ще й завдання обов'язково відзначити містичний зміст, щоб методом «осягнення» надприродного зрозуміти видиме.**

У вітчизняній науковій літературі **чимало авторів прямо чи опосередковано з наукових позицій розглядали містичні елементи християнського культу, але деякі аспекти проблеми існування містики в догматичній частині православ'я висвітлені все ще не достатньо, що й обумовлює актуальність даного питання.**

Об'єктом дослідження є містика в православному культі. Предметом дослідження є праці православних авторів, у яких відображена містична складова культової практики східного християнства.

Метою статті є виділення містичного аспекту в ключових елементах православної культової практики.

Як відомо, основою офіційної культури християнського містицизму виступає спілкування між Богом і людиною. Всі християнські конфесії, що формують культуру християнства в контексті догматичної традиції, суворо тримають майже незримі межі цього базису, не виходячи за рамки, визначені поняттям «спілкування». Всі ж інші форми осягнення Бога, що виходять за межі «спілкування», невідворотно ведуть до понять «злиття з Богом», «втілення в Богові», «з'єднання Бога і людини», що характерно вже для основ так званої «нетрадиційної» культури християнського містицизму, яка завжди засуджувалася офіційною церквою. Нетрадиційний християнський містицизм виступав у потужних пластах народної культури, яка знаходилася під впливом канонічної християнської традиції, в тому числі і містичної традиції офіційного християнства, та суворо регламентувалася нормами офіційного містичного ідеалу. Містичний ідеал офіційного християнства, встановлений в рамках «спілкування між Богом і

людиною», в різні культурно-історичні періоди змінювався в своїх границях. Це залежало від потужності хвиль містичної насиченості і періодів «актуального містицизму», коли містичні настрої охоплювали широкі верстви населення. З перших моментів формування християнської культурної традиції містика виступає її органічним компонентом. Релігійна містика притаманна як віроповчальній, канонізованій системі релігійних поглядів, так і віросповідній, загальній, в тому числі і неканонізованій сукупності уявлень цілого соціуму або його окремих представників. В робоче поняття «віроповчальна містика» ми вводимо містичні компоненти християнського віровчення, представлені в Святому Письмі, працях Отців Церкви, а також проповідувані офіційними служителями культу можливості «містичної благодаті» та містику богослужіння.

Віроповчальна містика стверджує віру в безпосереднє надчуттєве спілкування віруючих з надприродним об'єктом – Богом. Основним змістом, центральним пунктом віроповчальної містики виступає, як було зазначено, спілкування між Богом і людиною, але не більше. Офіційно-конфесійні вимоги християнства не допускають відступів від догматичних тверджень нікчемності людської природи в порівнянні з Божественною природою, обмеженості людини та її можливостей і, в силу цього, не здатні вийти за рамки цієї суті віроповчальної містики.

Розглядаючи культову містику в межах ортодоксальних положень православ'я, варто зазначити, що православна Церква має обмежене число догматичних визначень, які є загальнообов'язковими для сповідання кожним її членом, не припускаючи ні їх збільшення, ні скорочення. Власне, цей мінімум обмежується Нікео-Константинопольським символом віри (складається з 12 параграфів, членів) та постановами семи Вселенських соборів. Решта ж віровчення не отримала для себе обов'язкового догматичного формулювання. Воно міститься лише в богословському вченні, хоча й стосується предметів надзвичайної важливості (як, наприклад, шанування Богоматері, святих, вчення про таїнства, про порятунок, есхатологія і т.д.)³²³.

Православне вчення про Трійцю є містичним та нераціональним за своєю суттю і виражається в аспектах того, що Бог єдиний за сутністю та єдиний в трьох Іпостасях. Формула «одна сутність – три Іпостасі» вказує на онтологічну єдність Божества та підкреслює самостійність кожної Іпостасі. Отець, Син і Святий Дух є трьома повноцінними особами, кожна з яких має повноту буття та є всецілим Богом. Тобто, одна Іпостась не є третиною загальної суті, а вміщує в себе усю повноту Божества. Є Бог Отець, Бог Син і Бог Святий дух, але це не три Боги, а один Бог. Отже, християнська віра в єдиносущність Бога Трійці є вірою в єдиного Бога у

³²³ Булгаков С.Н. Православие. Очерки учения православной церкви. – К.: Либідь, 1991. – С. 154.

трьох Іпостасях, тобто в трьох самостійних персональних (особистісних) існуваннях³²⁴.

Архієпископ РПЦ Іларіон (Алфеев) називає вчення про Трійцю «абсурдом логіки» та «наріжним каменем віри», вказуючи, що християнин долучається до таємниці Трійці не раціональним методом (через розсудливе пізнання), а містичний шляхом: через покаєння, тобто цілковиту зміну і оновлення розуму, серця, почуттів і всієї людської істоти (грецьке слово «покаєння» – μετάνοια – буквально означає «зміна розуму»)³²⁵.

Хоча догмат Св. Трійці сповідується православ'ям у такому вигляді, як він закріпився в Символі віри та був виражений в епоху Вселенських соборів, однак, це не робить його певною мірою архаїчним, тому що і для сучасної релігійно-філософської свідомості він є вищою істиною. Догмат Св. Трійці є не тільки віроповчальною формулою, а й, згідно християнського богослів'я, живим християнським досвідом, фактом життя християнина³²⁶.

Незважаючи на ґрунтовну розробленість догмату Троїчності Божества в рамках свого віровчення, християнство ніяк не може претендувати на його виняткову належність власному релігійному культу, оскільки сліди цього вчення дослідники знаходять у віруваннях халдеїв, перських магів, єгипетських жерців, гімнософістів, орфіків, піфагорійській, парменідівській та платонівській філософії, а особливо у неоплатонізмі³²⁷.

Ідея жертвовної любові Бога до свого занепалого творіння, з одного боку, призводить до його Втілення, Хресної Смерті та Воскресіння, а з іншого - до ідеї Боголюдства, як позитивного співвідношення між Богом, що створив людину за своїм образом людиною, зведеною через Боговтілення в стан обожнення. Втілення, Смерть на Хресті, Воскресіння, згідно християнського віровчення, є трьома послідовними етапами містичного порятунку людства.

Втілення – це подія, яка почала історію спасіння та докорінно змінила відносини між людиною та Богом. Апостолам, і християнам перших століть був, згідно євангельського вчення, зрозумілий містичний сенс втілення, в якому вони справедливо бачили початок есхатологічної ери, проголошеної пророками (Дії 2:14-36).

Про причину втілення у Символі віри коротко сказано так: «Для нас заради людей і ради нашого спасіння». Формулювання цього члена Символу віри, відповідне словам Св. Писання: «Бо це добре й приємне Спасителєві нашому Богові, що хоче, щоб всі люди спаслися, і прийшли до

³²⁴ Іларіон (Алфеев). Таїнство віри. Вступ до православного богослів'я. – К.: АДЕФ-Україна, 2009. – С. 54.

³²⁵ Там само. – С. 50.

³²⁶ Булгаков С. Н. Православие. Очерки учения православной церкви. – С. 127.

³²⁷ Мозговий І.П. Неоплатонізм і християнство. Монографія. – Суми: Козацький Вал, 1997. – С. 61.

пізнання правди» (1 Тим. 2:3-4), припускає загальність порятунку, даного людству.

Втілення не спричинило ніякої зміни єдиної Божественної Природи. Церква визнає, що Господь втілювався від Духа Святого та Діви Марії і це відповідає тому, про що детально говорить Євангеліє (Мт. 1:18-25; Лк. 1:26-38). Згадування Пречистої Діви Марії, наголошує Новий Завіт. підкреслює реальність людини в Спасителі Месії з роду Давидового, про яку сповіщав Старий Завіт.

Відзначимо повторення в Новому Завіті виразу «за нас», що вже відомий нам як член Символу віри, що відноситься до Втілення: викупна смерть Ісуса Христа є містичним джерелом прощення і примирення не тільки для людства в його сукупності, але і для кожного віруючого окремо. Між Христом і кожним християнином існує особистий зв'язок. Відтак до кожного віруючого звернено заклик: «Коли хоче хто йти вслід за Мною, хай зречеться самого себе, і хай візьме свого хреста, та й іде вслід за Мною» (Мт. 16:24 порівняти з Мк. 8:34 та Лк. 9:23).

Втілення невіддільне від подій Хресної Смерті та Воскресіння. Містичне значення останніх полягає в тому, повчають богослови, що Воскресіння явило Божу перемогу, а його смерть на Хресті ознаменувала поразку сили зла та принесла занепалому людству спокуту і примирення з Богом.

Віра у Воскресіння Ісуса Христа є основою основ християнського віровчення, а тому апостол Павло пише коринф'янам:

«Коли ж бо Христос не воскрес, то проповідь наша даремна, даремна також віра ваша!» (1 Кор. 15:14); апостоли – свідки Христа воскреслого (Дії 1:22). Бо ж Воскресіння було містичним проявом месіанства Ісуса Христа і його Божественності. Характеристиками Воскресіння є нетлінність, безсмертність, славіть, світлоносність, духовність та непричетність до тілесних потреб.

Для віруючих, тобто adeptів християнства, які вірою розуміють все містичне значення цієї події, Воскресіння є перемогою життя над смертю, звільненням від прокляття, що тяжіло над людством. Тому Великдень для них – свято нестримної радості. Для іудеїв же Великдень позбавлений містики, оскільки символізує згадку про звільнення євреїв від єгипетського ярма, а християнський Великдень є нагадуванням про звільнення від ярма смерті, а також є Благовістям загального Воскресіння, яке почалося з Воскресіння Христового.

Якщо євреї та язичники, в більшості своїй, відмовлялися визнавати пропаговану християнством ідею у воскреслому Ісусі Месію – заперечували реальність Воскресіння або не робили з нього ніяких висновків, то, принаймні, сама ідея воскресіння з мертвих не була їм чужа. Дуалістичні релігійні культури з їх містичною традицією: вавілонські, давньоарійські, давньоіндійські, іудейські в малоазійському релігійному басейні, – формували есхатологічні вчення про загальне Воскресіння, тісно

поєднували сотеріологію і месіанізм, висловлюючи «загальну» і «земну» орієнтацію містико-есхатологічної традиції в сформованих згодом на даних територіях релігійних монотеїстичних культурах.

В містиці християнської культури, яка формувалася не лише на малоазійських цивілізаційних зрізах, але й мала величезну базу джерел Середземноморського басейну (єгипетські, фракійські, фригійські, етрусські і греко-римські релігійні культури), відбувається вже не тільки Воскресіння тіл, але і Воскресіння кожної окремої душі. Інакше кажучи, «трансплантація» містичних елементів із малоазійських та середземноморських басейнів здійснюється в християнській культурі на основі з'єднання різних культових традицій. Робиться акцент на «індивідуальну» містику, яка приходить з грецьких культів, нашаровуючись на «загальну» іудейську та іранську есхатологію.

Наприклад, ідея містичного індивідуалізму в християнському культі в її первісному вигляді могла бути взята у фракійців. З Єгипту могла прийти ідея про безсмертя душі і віра в загробне життя. Фригійський культ Кібели – матері Богів, культ іранського Мітри – могли жити логічними ідеями своїх вчень про періодичне відновлення світів так чи інакше живили містичну традицію християнського догмату Воскресіння.

Віра в друге пришестя Ісуса Христа – одна з беззаперечних основ християнського вчення в цілому. Будь-яка спроба «деесхатологізувати» християнство, тобто викреслити або звести до мінімуму цей догмат віри, згідно богословського його бачення, є спотворення християнського благовістя. Щоб усвідомити місце цього догмату в житті Церкви, треба розглянути його в належній йому перспективі. Дійсно, християнське розуміння часу та історії представляється у вигляді горизонтальної лінії: є початок – створення світу, трагічне діяння людини, його падіння; центральна подія – втілення; і кінець – друге пришестя. Отже, як жертва Христа була єдиною у своєму роді подією (Євр. 7:27), так і останній суд буде актом єдиним і остаточним. Саме тому П'ятий Вселенський Собор (553 року) засудив цілий ряд несумісних з Одкровенням думок оригенівського толку, які були засновані на циклічному розумінні часу.

Есхатологічна надія – одна з основ православного сакраментального богослов'я. Тому збори християн на євхаристійному вечорі є не тільки спомином про події, які були в минулому і «актуалізуються» в таїнстві, але й відзначені есхатологічні сподівання месіанської общини, тобто Церкви. Це підкреслено в повчанні апостола Павла, яке слідує за розповіддю про встановлення містичного таїнства Причастя: «Бо кожного разу, коли ви їсте хліб цей і п'єте цю чашу, смерть Господню звіщаєте, аж доки Він прийде» (1 Кор. 11:26). Явна есхатологічна вказівка міститься також у наведених Матвієм словах Ісуса Христа: «Кажу ж вам, що віднині не питиму Я від оцього плоду виноградного аж до дня, коли з вами його новим питиму в Царстві Мого Отця.» (Мт. 26:29).

Перші християни жили в очікуванні, як це він і сам обіцяв, швидкого повернення Христа. При цьому вони висловлювали це своє нетерпіння в короткій арамейській формулі, яку приводить апостол Павло – «Марана та!» (1 Кор. 16:22).

Православна церква уникає поспішних висновків на основі деяких місць з книги пророка Даниїла або з книги Апокаліпсиса, тоді як нетрадиційні релігійні течії всіх епох цим зловживають для того, щоб математично точно визначити сам момент Парусії.

Православна церква надає великого значення обрядовій стороні культу, в основу якої покладено сім святих таїнств, так як за християнським каноном саме вони визначають усю повноту й досконалість Божої благодаті.

Таїнством в християнстві називають обрядову дію, через яку, за вченням Церкви, Божа благодать передається віруючому, бо ж нібито через благодатність таїнств виявляється їх містичний зміст³²⁸.

Вважається християнським віровченням, що виконавцем будь-якого таїнства є сам Бог. Перед початком Літургії диякон говорить до священика: «Час сотворити Господеві», тобто, прийшов час, коли діяти буде сам Бог, а священик і диякон будуть лише йому допомагати³²⁹. Так, наприклад, у таїнстві Хрещення священик, вимовляючи «хреститься раб Божий», цим самим підкреслює, що не він сам, а Бог здійснює таїнство. Через Хрещення, нібито, відбувається прощення гріхів³³⁰. Якщо ж Хрещення було просто формальністю, даниною традиції чи моді, і людина продовжує жити як язичник або невіруючий, то вона позбувається всіх плодів таїнства, відлучає себе від Христа і відсторонює себе з Церкви³³¹.

Таїнством таїнств Православної Церкви є свята Євхаристія. Архієпископ РПЦ Іларіон (Алфеев) називає Євхаристію серцевиною Церкви, її основою, фундаментом, без якого немислиме саме існування Церкви³³². Причастя символізує викупну жертву Христа без пролиття крові³³³.

Отже, розробка згаданої у статті проблеми, переконує нас, що процес становлення містичних основ православного віровчення проходив в жорсткій боротьбі багатьох ідейних течій, фундаментальні впливи на які здійснювали «іудео-християнська», «елліно-християнська» та «гностична» концепції.

Необхідно зазначити, що вся полеміка щодо догматів про Троїчність, про христологічні дефініції, про втілення, про суміщення в Христі двох

³²⁸ Академічне релігієзнавство. За ред. А. Колодного. – К.: Світ Знань, 2000. – С. 406.

³²⁹ Іларіон (Алфеев). Таїнство віри. Вступ до православного богослів'я. – С. 163.

³³⁰ Шмеман А. Д. Водою и Духом: о таинстве крещения. – Paris : YMCA-press, 1986. – С. 115.

³³¹ Іларіон (Алфеев). Таїнство віри. Вступ до православного богослів'я. – С. 168.

³³² Там само. – С. 171.

³³³ Академічне релігієзнавство. – С. 406.

природ та двох «воль», про «теококос» (Богородицю) і т. д. відбувалася саме між цими крайніми полюсами християнської доктрини, і в черговий момент історії догматичних постанов, кожна з цих концепцій приймала нову форму в залежності від конкретного богословського питання, що висувалося на передній план.

Справа в тому, що в процесі становлення православної догматики та містики ніколи чітко не розрізнялися езотеричний і екзотеричний рівні, і всі суперечки щодо докладно розглянутих нами вище формулювань носили якийсь змішаний характер, де езотеричні та екзотеричні істини перепліталися між собою настільки щільно, що часто розділити їх було досить важко. Очевидно, що християнська традиція взагалі спочатку була суто езотеричною (на відміну від ісламу та іудаїзму), а відтак в той момент, коли по провіденціальним і циклічним законам християнство повинно було виступити на історичну арену як екзотерична традиція, воно змушене було залучити до екзотеричних норм елементи інших нехристиянських традицій, в першу чергу традицій римської імперії, традиції місцевих культів поєднавши їх з деякими аспектами старозавітних норм і адаптувавши всю сукупність до основоположень християнської духовної орієнтації, що і пояснює певні особливості православної культової практики.

А н о т а ц і ї

У статті **Брюховецької Ю.В. «Концепція культової містики в рамках православної догматичної традиції»** розглядаються містичні засади догматичних положень православ'я, розкривається їх основний зміст та сутність. Висвітлюється також містичний бік православної культової практики.

Ключові слова: *християнство, православ'я, містика, культ, догмат, таїнство.*

В статье **Брюховецкой Ю.В. «Концепция культовой мистики в рамках православной догматической традиции»** рассматриваются мистические засады догматических положений православия, раскрывается их основное содержание и суть. Освещается также мистическая сторона православной культовой практики.

Ключевые слова: *христианство, православие, мистика, культ, догмат, таинство.*